

KİTABXANAÇILIQ-İNFORMASIYA FAKÜLTƏSİNİN BDU-nun ELMİ KİTABXANASI İLƏ YARADICILIQ ƏLAQƏLƏRİ

E.M.Məmmədov

f.r.e.n., *Kitabxananın kompüterləşdirilməsi ETL-in aparıcı elmi işçisi*

Məqalədə "Kitabxanaçılıq-İnformasiya" fakültəsinin BDU-nun elmi kitabxanası ilə yaradıcılıq əlaqələri şərh olunur. Fakültənin "Kitabxanaşünaslıq" kafedrasının nəzdində yaradılmış «Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi» elmi-tədqiqat laboratoriyasının əməkdaşlarının laboratoriya yarandığı gündən bu günə qədər gördüyü elmi işlər və onların BDU-nun Elmi kitabxanasına tətbiqləri haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: informasiya, laboratoriya, elektron kataloq, elektron kitabxana

BDU-da Kitabxanaçılıq-İnformasiya fakültəsinin Filologiya fakültəsindən ayrılıb müstəqil fakültə kimi fəaliyyət göstərməsi BDU-nun Elmi Kitabxanası ilə əlaqələrin yaranmasına zəmin yaratdı. Fakültə yarandığı gündən müəllim və tələbələr Elmi Kitabxana ilə sıx əlaqələri olmuş, tələbələr kitabxananın ayrı-ayrı şöbələrində təcrübə mübadiləsi keçmişlər.

Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin BDU-nun Elmi Kitabxanası ilə yaradıcılıq əlaqələri Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Şurasının 1999-cu ilin martında Kitabxanaşünaslıq kafedrasının nəzdində Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi elmi-tədqiqat laboratoriyasının yaradılması haqqında qərarından sonra daha da genişlənməyə başladı¹. Bu laboratoriyanın yaranması, Azərbaycanda Kitabxanaşünaslıq elminin korifeyi, Kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin yaradıcısı və 25 ildən artıq onun dekanı olmuş, hazırda Kitabxanaşünaslıq kafedrasının müdiri, Əməkdar elm xadimi, əməkdar mədəniyyət işçisi, Prezident təqaüdcüsü, Şöhrət ordenli, Beynəlxalq İnformasiyalaşdırma Akademiyasının akademiki, tarix elmləri doktoru, professor A.A.Xələfovun adı ilə bağlıdır.

Laboratoriya yarandığı gündən prof. A.A.Xələfov respublikada ilk dəfə olaraq ali məktəb kitabxanaların avtomatlaşdırılmasının konsepsiyasını işləyib hazırlamış, bu ideyanı BDU-nun Elmi Kitabxanasına tətbiq etməklə bu işi bütün ali məktəb kitabxanalarından əvvəl yerinə yetirmiş və bununla onlara örnək olmuşdur.

Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi elmi-tədqiqat laboratoriyasının elmi tədqiqat planı məhz BDU-nun Elmi Kitabxanasının texniki və program yönümlü məsələlərinin həllinə yönəlmiş kompleks məsələlərin məcmusundan ibarətdir və bu proses bu gün də davam etməkdədir. Kitabxana işinin

¹ Laboratoriya BDU-nun Elmi Şurasının 1 mart 1999-cu il tarixli qərarı və Respublika Təhsil Nazirliyinin 1999-cu il 171 sayılı əmrinə müvafiq olaraq yaradılmışdır.

kompüterləşdirilməsi kimi çox mürəkkəb bir işlə məşğul olan bu laboratoriya qısa müddətdə müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində kitabxana işinin kompüterləşdirilməsinin məqsəd və vəzifələrini araşdırmış, kompüterləşdirilmənin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmiş, kitabxananın kompüterləşdirilməsinin metodik və program təminatını işləmişdir.

Kitabxananın kompüterləşməsində məqsəd oxuculara müasir elektron xidmət göstərməklə yanaşı, beynəlxalq kitabxana-informasiya standartlarına, normalarına əməl etməklə kitabxana ehtiyatlarının dünya informasiya məkanına inteqrasiyasını təmin etmək, operativ informasiya mübadiləsinə nail olmaqdır. Bunun üçün ilk növbədə beynəlxalq aləmdə tətbiq olunan UNIMARC¹ beynəlxalq biblioqrafik təsvir və mübadilə formatı əsasında kitabxananın elektron kataloqu yaradılması qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri idi. Bunu nəzərə alan laboratoriya BDU-nun Elmi Kitabxanasının elektron kataloqunun yaradılmasını prioritet istiqamət kimi qəbul etmişdir.

Elektron kataloq oxuculara şəbəkə vasitəsilə kitabxananın ədəbiyyat fondunun tərkibi ilə tanış olmağı, öz sorğularına operativ və kitabxanaçı-biblioqrafın köməkliyi olmadan uzaq məsafədən cavab almağı, ədəbiyyatı uzaq məsafədən sifariş verməyi təmin edir. Kitabxanalar üçün isə elektron kataloq kitabxana fondunun real uçotunu, oxucuların statistikasını, maraq dairəsinin müəyyən edilməsini, kitabın hərəkətinin izlənilməsini (yəni ədəbiyyatın kimdə olması, nə zaman qaytarılması, hansı müddətə götürülməsi və s.) ədəbiyyat fondunun oxucu sorğusuna uyğun komplektləşdirilməsini və yeniləşdirilməsini, oxuculara müasir səviyyədə on line xidməti təşkil etməyə imkan verir (oxuculara və kitabxanalara elektron göndərmə, metodik rəhbərlik və s.)

Elektron kataloq həmçinin kataloqlaşdırıcı və biblioqraf əməyini avtomatlaşdırmaqla kitabxananın kadr və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadəni də təmin edir. Bu işə keçid dövrünü yaşayan Azərbaycan kitabxanaları üçün önəmli amillərdən biridir. Digər tərəfdən, elektron kataloq kitabxanaçı kadrlardan müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarını bilməsin tələb etdiyindən, kitabxanaçıların intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün də stimul yaradır.

Elektron kataloqun ənənəvi kitabxana kataloqundan əsas üstünlüklərindən biri oxucu sorğusunun daha dolğun yerinə yetirilməsidir. Belə ki, elektron kataloq avtoritet yazılardan istifadəni təmin edir, ədəbiyyatın təsviri daha geniş biblioqrafik ünsürlər əsasında aparıla bilər. Bu gün rəqəmli texnologiyanın inkişafı kağız üzərindəki informasiyanın elektron formaya çevril-

¹ UNIMARC Beynəlxalq Kitabxana Federasiyasının tövsiyəsi ilə bütün dünya Avtomatlaşmış Kitabxana-İnformasiya Sistemlərində ədəbiyyatın kataloqlaşdırılması üçün vahid standart kimi qəbul edilmişdir.

məsinə imkan verdiyindən elektron kataloqdan istifadə edən oxucu On line olaraq öz tələbatına uyğun ədəbiyyatın kitabxanada olması haqqında bibliografik məlumat almaqla yanaşı, onun elektron versiyasını da əldə edə bilər. Elektron kataloq kitabxananın fondu haqqında bibliografik informasiyanın ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq daha etibarlı qorunmasını təmin edir. Elektron kataloqda informasiyanın müntəzəm surətdə ehtiyat surətinin saxlanılması, elektron bibliografik informasiya bazasının, xüsusi yüksək texniki göstəricilərə malik kompüterlərdə-serverlərdə saxlanması, informasiyadan istifadənin «imtiyazlı hüquq» rejimi və elektron kataloqun texniki təminatına müntəzəm göstərilən diaqnostik və profilaktik tədbirlər informasiyanın təhlükəsizlik problemini həll edir. Elektron kataloqun tətbiqi kitabxana fondunun real uçotuna nail olmağı mümkün etdiyindən, həmçinin «intizamsız» oxucularla (ədəbiyyatı vaxtında qaytarmayan, onu itirən, xəsarət yetirən və s.) effektiv mübarizə aparmağa imkan yaradır. Bunun nəticəsində isə digər oxucuların ədəbiyyatdan istifadə hüquqlarını müdafiə edilmiş olur. Laboratoriyanın hazırladığı metodika əsasında BDU-nun Elmi Kitabxanasının elektron kataloqunun təşkili bu gün bütün dünyada tətbiq olunan və müasir kitabxana-informasiya texnologiyasının əsasını təşkil edən, məşinlə oxunan UNIMARC formatı əsasında həyata keçirilir. UNIMARC formatı isə bibliografik yazıların kodlaşmış formada hazırlanmasını təmin edir. Bu isə elektron kataloqun əsas funksiyasının yerinə yetirilməsində, oxucu sorğusunun işlənilməsi nəticəsində qiymətli nəticələrin əldə edilməsini təmin edir. Kodlaşmış informasiya həmçinin informasiyanın daxil olması zamanı baş verə biləcək orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Bunun nəticəsində isə oxucu sorğusunun yerinə yetirilmə imkanı qat-qat artır.

UNIMARC formatı daha geniş təsvir ünsürlərinə malik olduğundan elektron kataloq istifadəçilərə ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq daha geniş axtarış imkanları verir. Bunun nəticəsində oxucu sorğusu operativ və dəqiq yerinə yetirilir. Bununla da yeni xidmət üsulları formalaşır ki, bu da kitabxananın imicini artırmaqla onun oxucu kontingentinin və oxucuların davamiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Bakı Dövlət Universitetinin Elmi Kitabxanasının əsas texnoloji kitabxana proseslərini yerinə yetirən şöbələri birləşdirən müasir bibliografik informasiya mübadiləsinə təmin edən şəbəkə protokolları əsasında İNTRANET şəbəkəsi qurulmuş və universitetin lokal şəbəkəsi ilə əlaqəsi təmin olunmuşdur. Klient server arxitekturası əsasında İRBİS-64 Avtomatlaşmış Kitabxana-İnformasiya Sistemi əsasında müvafiq şöbələrdə AİY yaradılmışdır.

Elektron kataloq klient-server arxitekturası əsasında fəaliyyət göstərir [7]. İnformasiyanın daxil olunması və redaktəsi, oxucu sorğusunun formalaşması, klient kompüterdə- müvafiq avtomatlaşmış işçi yerlərində informasiyanın saxlanması, idarə olunması isə serverdə həyata keçirilir.

Elektron kataloqun yaradılmasında ənənəvi proqramlaşdırma vasitələri ilə yanaşı müasir Web texnologiyadan istifadə olunur. Belə ki, oxucuların sorğusunun formalaşması Web sayt vasitəsilə təmin olunmuşdur. Həmin sorğunun SQL-Strukturlaşmış Sorğu Dilinə çevrilərək serverə ötürülməsi və elektron kataloqun bibliografik informasiya bazasından axtarış aparılaraq nəticənin yenidən oxucuya çatdırılması CGI texnologiyası ilə yerinə yetirilir. İnformasiya axtarışı informasiya bazası yaradarkən avtomatik yaradılan indeksləşmiş xüsusi lüğətlər (müəllif, sərlövhə, predmet, açar sözlər və s.) əsasında aparılır. Bunun nəticəsində digər sistemlərdən fərqli olaraq informasiya axtarışına sərf olunan vaxt minimuma endirilir. CGI texnologiyasının digər Web texnologiyalarından üstünlüyü ondan ibarətdir ki, istifadəçilər üçün informasiyanın axtarış alqoritmi məxfi qalır. Bunun nəticəsində qeyri-leqal müəssisələrdə sistemdən istifadə qeyri-mümkün olur. Digər tərəfdən, oxuculara və istifadəçilərə informasiya yalnız baxış üçün təqdim olunur. Bunun nəticəsində informasiyanın dəyişilmə ehtimalı sıfıra bərabər olur.

İkinci istiqamət BDU-da rəqəmli elektron kitabxananın yaradılmasıdır. Elektron kitabxananın yaradılmasında laboratoriyanın əməkdaşları ilə bərabər laboratoriyanın sabiq əməkdaşı, hazırda fakültənin dekanı olan dosent A.İ.Qurbanovun əməyini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Elektron kitabxanalar uzaq məsafədən oxuculara daha dolğun informasiya xidməti göstərərək bu xidmətin zaman və məkandan asılılığına son qoyur. Ənənəvi kitabxanalarda informasiya xidməti yalnız kitabxananın iş saati müddətində və məhdud saylı oxuculara göstərildiyi halda, elektron kitabxanalar sutkanın iyirmi dörd saatı müddətində fəaliyyət göstərir və dünyanın istənilən nöqtəsində yerləşən qeyri-məhdud sayda oxuculara eyni zamanda xidmət edir. Elektron kitabxanalar rahat və sərfəli bir xidmət növüdür. Bu xidmətin təşkili kitabxanalara qısa müddətdə və az xərc sərf etməklə böyük informasiya ehtiyatlarının oxucuların istifadəsinə verilməsini və oxucu tələbatının operativ yerinə yetirilməsini təmin edir.

Elektron kitabxanalarının informasiya ehtiyatını daha etibarlı mühafizə etmək mümkündür. Elektron kitabxanalar çox məhdud yer -yalnız kompüterin diskində yer tutur, çox nüsxəli kitabların alınmasına olan ehtiyacı aradan qaldırır, kitabların bərpasına və mühafizəsinə sərf olunan xərcləri minimuma endirir, böyük kitabxana sahəsindən imtina etməyi təmin edir.

Elektron kitabxana ümumi istifadə üçün açıq olan lokal və uzaq məsafədə yerləşən paylanmış informasiya ehtiyatlarına malik olir. Elektron kitabxanaların informasiya ehtiyatı rəqəmli formada hazırlanmış müxtəlif formatlı sənədlərdən ibarətdir.

Elektron kataloq vasitəsilə ədəbiyyat axtarışı BDU-nun lokal kompüter şəbəkəsində İnternet Beynəlxalq Kompüter İnformasiya şəbəkəsindən CGI texnologiyasına əsaslanan web sayt şəklində hazırlanmış İnformasiya-

Axtarış Sistemi vasitəsilə On-line olaraq həm rus, həm də Azərbaycan dilində təmin olunmuşdur.

Laboratoriya əməkdaşlarının BDU-nun elmi kitabxanasına verdiyi töhfələri nəzərə alaraq aşağıdakıları qeyd etməyi zəruri hesab edirəm:

1. Laboratoriyanın böyük elmi işçisi mərhum R. Kazımov kitabxananın ənənəvi kataloqunun müvafiq istiqamətlər üzrə monitorinqini yerinə yetirmiş və yeniləşməsi haqqında tövsiyələrini və metodikaları hazırlayaraq kitabxanaya təqdim etmişdir. Həmcinin kitabxana əməkdaşlarını müasir kitabxana innovasiyaları ilə tanış etmiş, o cümlədən yeni UOT təsnifat cədvəlindəki yeniliklər, İSBD qaydaları, Beynəlxalq İFLA təşkilatının qayda və normativ sənədləri haqqında metodik iş aparmışdır.

2. Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Laboratoriyada prof. A.Xələfov, sabiq işçilər N.Musayeva, dos. A.Qurbanov tərəfindən beynəlxalq UNIMARC formatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi həyata keçirilmiş və onun BDU-nun Elmi Kitabxanasında tətbiqi sahəsində işlər görülmüşdür. O cümlədən, N.Musayeva və A.Hüseynova BDU-nun və Respublikanın kütləvi kitabxanalarında təkmilləşmə kursunda iştirak edən kitabxanaçılara geniş mühazirələr oxumuşdur. Həmcinin laboratoriyada kitabxanaçılıq-informasiya fakültəsinin tələbələrinə istehsalat təcrübəsi müddətində UNIMARC formatı haqqında praktiki vərdişlər öyrədilmişdir.

3. Laboratoriyanın əməkdaşları fasiləsiz və distant təhsilin əsas informasiya təminatı hesab olunan elektron nəşrlərin hazırlanması metodikasını işləmiş və onun əsasında rəqəmli elektron kitabxananın yaradılması istiqamətində işlər görmüşdür. O cümlədən universitet müəllimlərinin kitabxanaya təqdim etdiyi kitabların tam mətnli, rəqəmli bazası, Azərbaycanda ilk dəfə olaraq audio kitabların bazası, fizika, riyaziyyat, kimyaya və neft sənayesinə aid 1000 adda tam mətnli, elektron nəşrlər bazası yaradılmış, rəqəmli elektron kitabxananın istifadəyə verilməsi üçün müasir web texnologiya əsasında proqram təminatı hazırlanmışdır.

Laboratoriyada "BDU Elmi Kitabxanasında oxuculara xidmət işi prosesinə müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi məsələləri" mövzusunda aparılan elmi-tədqiqat işlərinin nəticəsində yerinə yetirilmişdir.

Beynəlxalq UNIMARC formatı əsasında elektron kataloqun yaradılması metodlarının işlənilməsi istiqamətində aşağıdakı işlər aparılmışdır:

- UNIMARC formatının lokal bibliografik məlumat blokunun işlənilməsi; Bu blok bibliografik yazının mübadiləsi üçün nəzərdə tutulmamış, yalnız konkret kitabxanalarda baş verən texnoloji proseslərin ucotunu təsvir etmək üçün istifadə olunur [6].

- UNIMARC formatı əsasında ədəbiyyatın kataloqlaşdırılması metodikası işlənməmişdir. Bu metodika müasir web texnologiya əsasında bibliografik məlumat və oxucular bazasının yaradılmasını təmin edir. [3].

- Kitab verilişinin uçotu metodikasının işlənilməsi. Bu metodika oxucuların uçotunu, oxucu tələbatının təhlilini və buna müvafiq komplektləşdirilməni, "kitabxanaya borclu olan" oxucuların vaxtında müəyyən edilməsini, işçilərin faydalı iş əmsalını müəyyən etməyi təmin edir. [3].

- Elektron kataloqun Axtarış-İnformasiya aparatının yaradılması metodikasının işlənməsi. Axtarış-İnformasiya aparatı İNTRANET və İNTERNET şəbəkəsində ədəbiyyatın axtarışını və izlənilməsini (kitabxanaya daxil olmasından son istifadəciyə çatması prosesində) təmin edir [1].

Təhsil sistemində kitabxana-informasiya təminatının rolu və yaradılma yolları öyrənilmişdir. Təhsil sistemində rəqəmli elektron kitabxanaların rolu, əhəmiyyəti, mövcud olan praktika əsasında (Avropa, ABŞ və s.) təhlil edilmişdir. Rəqəmli elektron kitabxananın yaradılma metodikası işlənilmişdir. Azərbaycandilli ədəbiyyatın elektron kitabxanada cap olunması üçün xüsusi proqram təminatı işlənilmişdir. [1].

Müasir kitabxana-informasiya texnologiyasında istifadə olunan bibliografik format, standart və protokollarla əlaqəli öncə icmal xarakterli dünyanın əksər milli kitabxanalarının elmi-texniki, kütləvi və sahəvi kitabxanaların kitabxana-informasiya sistemləri təhlil edilmiş, İFLA-nın kitabxana-informasiya texnologiyaları haqqında qəbul etdiyi standartlar, normativ sənədlər, metodik göstərişləri öyrənilmişdir. Bunun nəticəsində müasir beynəlxalq səviyyəli bibliografik formatların, standartların və şəbəkə protokollarının bibliografik informasiya mübadiləsi üçün Azərbaycan kitabxanalarında tətbiqi məsələləri işlənilmişdir [8].

Kitabxanalararası elektron informasiya mübadiləsi oxucu sorğusu əsasında kitabxanalarda olmayan sənədlərin digər kitabxanalardan, resurs mərkəzlərdən sifariş olunaraq əldə olunması və bununla həm oxucu sorğusunun yerinə yetirilməsi, həm də kitabxanaların müvafiq ədəbiyyatla komplektləşdirilməsinin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Elektron informasiya mübadiləsinin təşkili, metod və vasitələri əməkdaşlar tərəfindən tədqiq edilmişdir [3].

Göründüyü kimi, Kitabxanaçılıq-İnformasiya fakültəsinin və fakültənin Kitabxanaşünaslıq kafedrasının nəzərdə yaradılmış kitabxanaların kompüterləşdirilməsi elmi-tədqiqat laboratoriyasının BDU-nun Elmi Kitabxanası ilə əlaqələri sayəsində BDU-da kitabxana işi yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz işlərin yerinə yetirilməsi BDU-da kitabxana işinin respublikamızda, eləcə də dünya miqyasında layiqli yerlərdən birini tutmasına bir töhfədir.

Ədəbiyyat

1. A.Qurbanov, R.Abdullayeva. Fərdi kompüterlərin proqram təminatı.-Bakı, Çarşıoğlu, 2006.- II cild, 176 s.
2. A.Xələfov. Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi: Dərslük (üç hissədə) H.2.: XX əsrin birinci yarısında Azərbaycanda kitabxana işinin tarixi. – B.: BUN, 2007. – 552s
3. A.Xələfov, A. Qurbanov. Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslük.

- Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007.-200s.
4. Qurbanov A.İ., Məmmədov E.M., Hüseynova A.S. Kompüter texnikası və proqramlaşdırma: Dərslik.-Bakı.:BUN, 2010.-169 s.
 5. Xələfov A.A. Azərbaycan gəncliyi dövlət proqramının həyata keçirilməsində Respublika Gənclər Kitabxanasının rolu// Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya.-2006.- s. 3-5
 6. Xəlilov M.S., Qurbanov A.İ., Musayeva N.N. Kitabxana informatikası: dərs vəsaiti, 2-ci cild, B, Odlar Yurdu, 2002, -164 s.
 7. Xələfov A.A., Mehdiyeva N.D. BDU-nun Elmi Kitabxanasının elektron kataloqu/ / Bakı Universiteti Xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası.-B.:BUN, 2007.-№3.-s. 198-202
 8. Məmmədov E.M., Qurbanov A.İ. Müasir Kitabxana-informasiya sistemlərində Z39.50 və HTTP protokolları.(ingilis dilində)// Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri, 26, səh. 28-32
 9. Hüseynova A.S. Fasiləsiz təhsil sisteminin tərkib hissəsi olan distant təhsilin təşkilində elektron kitabxanaların iştirakı.// Bakı Universitetinin xəbərləri: Humanitar elmlər seriyası.-Bakı.:BUN, 2008.- № 3.- c.243-248.
 - 10.Məmmədova S.İ. Kitabxana-informasiya xidməti: müasir tendensiyalar// Bakı Universitetinin Xəbərləri:Humanitar elmlər seriyası.-Bakı.:BUN, 2008.-№ 1.- s. 243-248.

Творческие связи библиотечно-информационного факультета с научной библиотеки Бакинского Государственного Университета

Е.М.Мамедов

Резюме

В статье излагаются творческие связи «Библиотечно-информационного» факультета с Научной библиотекой БГУ. Дано справочное сообщение о проделанных научных работах и их приложениях к научному библиотеку БГУ с сотрудниками научно-исследовательского лабораторией «Компьютеризация библиотек» созданного при отделе "Библиотекосведение" с момента ее основания и по сей день.

Ключевые слова: информация, лаборатория, электронный каталог, электронная библиотека

Creative connection of the faculty of library of information with scientific library of Baku State University

E.E.Mamedov

Summary

In this article creative communications of Faculty of "Library Science and Information" with Scientific Library BSU are stated. The help message on the done scientific works and their appendices to scientific library BSU with employees research laboratory "Computerization of libraries" created is given at department "Library science" from the moment of its basis and to this day.

Keywords: information, laboratory, electronic catalog, electronic library